

ЕВРОПЕЙСКИЯТ СЪЮЗ СЕ НУЖДАЕ ОТ ПО-ГОЛЯМА СОЦИАЛНА УСТОЙЧИВОСТ

Професор Димитър Хаджиниколов

доктор на икономическите науки
(кат. “Международни икономически отношения“ – УНСС)

Вече няколко години Европейският съюз преминава през период на силна турбулентност. Назад остана времето, когато европейските лидери позираха усмихнати за „семейна снимка“ след срещите на Европейския съвет. Сега лицата са напрегнати. Може да се каже, че началото на този период на турбулентност бе поставено през 2012 г. когато възникна острия проблем с обслужването на държавния дълг на няколко страни от Евророната и най-вече на Гърция, но апогеят на сътресенията настъпи през 2016 г. Най-напред се разрази шокът на Brexit - на 23 юни почти 52% от гражданите на Обединеното кралство на Великобритания и Северна Ирландия гласуваха за излизане на страната им от Европейския съюз. Това стана по време на референдума, организиран от консервативното правителство начело с Дейвид Камерън. След това последваха други турбулентности.

На 4 декември 2016 г. правителството на Италия, начело с най-младия досегашен министър-председател, считан за любимец на нацията, Матео Ренци, загуба на референдума за предлаганата от него конституционна реформа. Загубата бе съкрушителна, с разлика от почти 20 процентни пункта. Това бе катастрофа за Ренци и той подаде оставка. Победител в референдума бе опозицията, която се предвожда от Бепо Грило, бивш шоумен и създател на Движението „Пет звезди“, рязък критик на Евророната и на наднационалните институции на ЕС. Но Италия не бе изолиран случай, почти по същото време в Австрия, на изборите за президент, кандидатът на опозиционната и евроскептична Партия на свободата Норберт Хофер събра около 44% от гласовете, а двете големи управляващи проевропейски партии – лявата Социалдемократическа партия и дясно-центристка Народна партия се провалиха на първия тур и едва успяха заедно да осигурят на втория тур победата на „зеления“ кандидат-президент Александър ван дер Белен.

Неспокойна е обстановката и във Франция, където Националният фронт с ръководител Марин Льо Пен спечели на изборите през 2015 г. за регионални и местни власти с около 28% от гласовете, а през 2016 г. уверено пое курс към президентските избори. Очакванията са, че г-жа Льо Пен, без особени проблеми, ще стигне до втория

тур на президентските избори през м. май 2017 г . Ако тя стане президент на Франция възнамерява да промени начина за взимане на решения в Брюксел и ако не успее, да обяви референдум за напускане на ЕС. Силни евроскептични настроения се наблюдават и в Холандия, Гърция, Кипър и даже в стожера на интеграцията – Германия.

Новото социално недоволство

В тази ситуация е естествено да си зададем въпросът „Какви са причините за тези сътресения и защо те са насочени против Европейския съюз?“ Действително ли европейската интеграция е престанала да дава своите плодове, действително ли хората не искат да има митническият съюз, свободно движение на стоки и услуги, безпроблемно преминаване на вътрешните граници? Не, недоволството има други корени, то не е свързано с постиженията на интеграцията. Както сочат анализите и около Brexit и около събитията в Италия, Австрия и в други части на ЕС, недоволството има основно социален характер и се усилва вследствие на неконтролираната имиграция, която застрашава да влоши още повече и без това трудното положение с балансирането на бюджета в икономически по-слабите периферни страни в ЕС. Наблюдава се обаче социално недоволство и в икономически най-развитите държави-членки, давани за пример на целия свят. Например във Великобритания с брутен вътрешен продукт (БВП) на човек от населението от около 38 хил. евро годишно, като основна причина за Brexit бе определено растящото социално недоволство, усилвано и от имиграционния натиск. В Италия, с БВП на човек от населението от около 33 хил. евро годишно, германското списание „Шпигел“ определи като основна причина за провала на Ренци: „Въстанието на тези, които се чувстват изоставени и забравени“¹

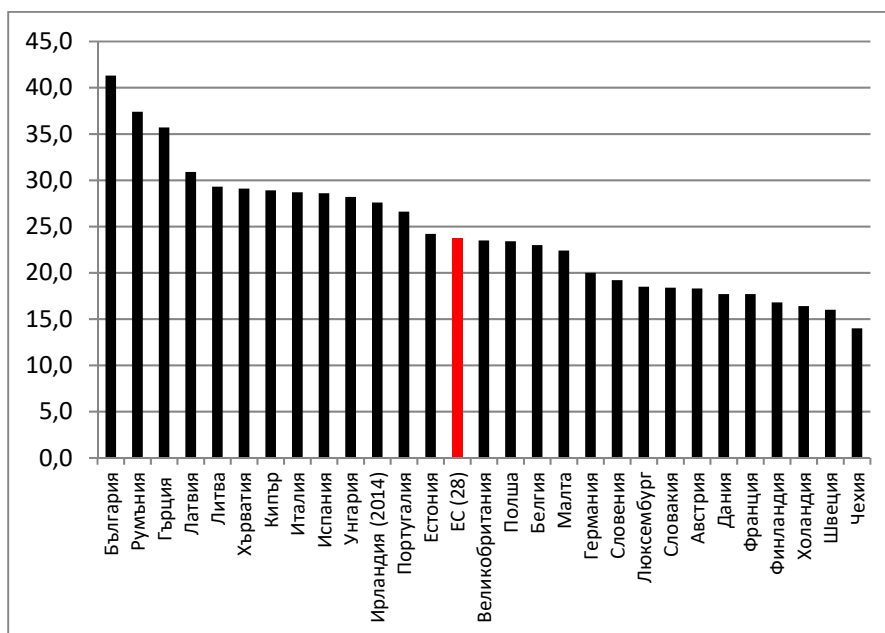
За да си обясним този феномен – социално недоволство в една от най-развитите и най-богатите части на света, трябва да разгледаме по-внимателно един друг феномен – новата бедност. Проблемът с бедността не е така прост, както изглежда на пръв поглед. Все повече работещи хора в ЕС попадат в статистиката на бедността. Не е ли парадокс, че в самата Германия, най-развитата икономика на съюза, проблемът за „работещите бедни“ тревожи управляващите. Страната има рекорден търговски излишък, положителен платежен баланс, отчита през последните години сравнително висока заетост и ниска безработица и въпреки това статистиката показва, че над 13 милиона

¹ Matteo Renzi nach dem Referendum Strafe für den "Verschrotter", <http://www.spiegel.de/politik/ausland/italien-und-matteo-renzi-nach-dem-referendum-strafe-fuer-den-verschrotter-a-1124393.html>

германци живеят на границата на бедността, при това една значителна част от тях са работещи хора.

Каква е тази бедност в Германия и в по-широк аспект в ЕС, след като никой там не гладува, все по-масово се ползва интернет, даже в общежитията за бездомни гледат сателитна телевизия, ползват мобилни телефони. Наистина, когато при сключването на договор с мобилен оператор на някого дават телефон за 1 евро може ли да се каже, че той престава да е беден? Съгласно статистическата служба на ЕС (Евростат), за хората, подложени на социално изключване, т.е. за бедни, се считат тези, които изпитват най-малко 4 от следните 9 лишения: 1) не могат да си плащат наема за жилището или сметките за комуналните услуги; 2) нямат средства за адекватно отопление на жилището си; 3) нямат необходимите резерви да покрият неочаквани разходи, например свързани с лечение; 4) нямат средства да консумират достатъчно месо, риба или други храни, съдържащи протеини и това застрашава здравето им; 5) не могат да си осигурят поне една седмица почивка далеч от дома; 6) нямат средства да притежават кола; 7) не притежават перална машина; 8) не притежават цветен телевизор; 9) нямат телефон. Прав ли е Евростат?

Фигура 1: Население, подложено на риск от бедност или социално изключване (2015 г., % от цялото население)

Източник: Eurostat, People at risk of poverty or social exclusion, <http://ec.europa.eu/eurostat>

Прав е. Очевидно бедността в ЕС се различава от бедността в Африка. Когато в Африка, в някой район обхванат от размирици или от природно бедствие, хуманитарните организации раздават ориз, консерви, минерална вода, това е друга бедност, различна от съвременната бедност в Европа. На нея трябва да се гледа под друг ъгъл, не както е било преди век или даже преди няколко десетилетия. Бедни вече не са само тези, които, както се казва, няма какво да ядат. Бедни са и тези, които се чувстват отхвърлени от обществото, ненужни, тези, които не могат да реализират своите възможности, да намерят своята ниша, за да се влеят в общия поток на духа, защото човек не е само биологически индивид, а както е казал Аристотел, той е и „обществено животно“ (*Homo est animal sociale*). Може ли да се преодолее новата бедност, новото недоволство, като се раздават консерви, дрехи или мобилни телефони? Може ли да настъпи социален мир ако се въведе, както настояват някои западноевропейски политици, минимален основен доход за всеки член на обществото, гарантиращ храна, облекло и подслон?

Едва ли. Такъв неуспешен опит вече е бил правен с индианците в резерватите. За да се разбере проблемът с новата бедност е необходимо да се анализира разликата между потребителската и разменната стойност на вещите. „Ценностното икономическо поведение на индивида е субективно...поведение, което се мотивира и конституира при определена заобикаляща го обществена и природна среда.“¹ С развитието на технологиите се създават все повече потребителски ценности при все по-малък разход на труд и други ресурси. Достатъчно е да споменем роботизацията в заводите. Там почти не са останали хора. И това вече се отнася и за другите отрасли. Преди известно време посетих в Нормандия едно френско предприятие за производство на сирене „Камамбер“. Около сто човека произвеждат хиляди тонове сирене при почти пълна автоматизация на процесите. Повечето от служителите на фирмата се трудят в отдел „Маркетинг“. Роботи подреждаха даже кутийките със сиренето в кашоните и ги запечатваха. Същата картина може да се наблюдава и в съвременните заводи за сглобяване на коли, в парниците за производство на краставици и домати и даже в свинефермите, на много други места, където доскоро преобладаваше живия човешки труд.

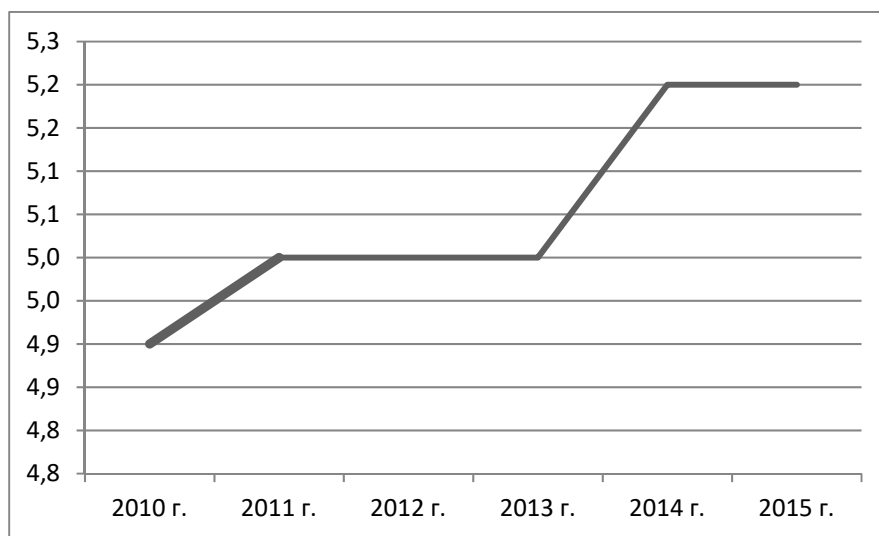
Ето защо стойността, която се съдържа в единица полезност, все повече намалява. Казано с други думи – може да имаш храна, покрив над главата и даже лека кола и пак да си беден, защото твоето място в обществото не те задоволява и защото, по сравнение с другите членове на това общество (обкръжението), ти си беден, разполагаш с незначителна част от общото обществено благосъстояние.

¹ Миркович, К., Полезност и стойност, изд. „Тракия-М“, С., 2005, с. 157.

Преди време плоските телевизори с LED технология бяха предмет на лукса, днес те са достъпни за почти всеки. Същото се случва с компютрите, обикновените мобилни телефони и много други стоки. Ето защо не може да се измерва по един и същи начин бедността преди петдесет години и съвременната бедност, още по-малко утрешната бедност.

В стратегическият документ за развитието на Европейския съюз – „Европа 2020“ е отделено подобаващо място на проблема с бедността. Там е записана целта: намаление на броя на застрашените от бедност с 20 млн. души¹. Но ако се върнем към критериите за бедност (хора изложени на опасност от социално изключване), то отново можем да отбележим, че става въпрос основно за минимални абсолютни величини на доходи и за снабдяване с някои потребителски ценности. В стратегията няма записани цели, свързани със системата за разпределение на доходите, т.е. с проблема за социалната справедливост като предпоставка за намаляване на социалното недоволство не се засяга. Няма и конкретни цели относно постигането на определени важни социални стандарти в областта на здравеопазването, достъпа до образование, използването на свободното време за лично усъвършенстване и т. н.

Фигура 2: Съотношение на разполагаемия доход на 20-те процента от населението на ЕС с най-висок доход към 20-те процента от населението с най-нисък доход

Източник: Eurostat, Inequality of income distribution. Income quintile share ratio, <http://ec.europa.eu/eurostat>

¹ Европейска комисия, Съобщение на Комисията „ЕВРОПА 2020. Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж“, COM(2010) 2020 окончателен, Брюксел, 3.3.2010 г., с. 5.

Както е отбелязано в цитирания документ на ЕС, действията на европейските институции и на държавите-членки са в посока на намаляване на бедността чрез модернизиране и укрепване на различни политики - за заетост, образование и повишаване на квалификацията, чрез усъвършенстване на системите за социална защита, увеличаване на участието на населението в трудовия живот и намаляване на структурната безработица, както и повишаване на корпоративната социална отговорност сред бизнес общността.¹ Но дали това е достатъчно?

Устойчиво развитие – непостигната още цел

Съгласно документите на ЕС, в основата на сегашната стратегия на съюза лежи концепцията за устойчивото развитие. След промените, направени с Договора от Амстердам през 1997 г., в Договора за Европейски съюз, чл. 3, т. 3 е записано, че съюзът работи за „...устойчивото развитие на Европа, основаващо се на балансиран икономически растеж и ценова стабилност, силно конкурентна социална пазарна икономика, която има за цел пълна заетост и социален прогрес, и високо равнище на защита и подобряване качеството на околната среда.“²

Концепцията за устойчиво развитие е полезен ориентир, но за съжаление тя често се разбира твърде едностранно, единствено като стремеж към екологична устойчивост. Европейският парламент и Съветът на ЕС са приели стотици, ако не и хиляди, регламенти и директиви, включващи екологични мерки, като се започне от климата и се свърши с опазването на местообитанията на дивите птици. През сегашната финансова рамка (2014-2020 г.), например, само по програмата (LIFE+) за дивата флора и фауна са предвидени повече от 2 млрд. евро, което прави на година около 300 млн. евро. В същото време обаче в Генерална дирекция „Здраве и безопасност на храните“ на Европейската комисия, за здравето на гражданите на Европейския съюз са заделени през същия седемгодишен период едва 450 млн. евро - 4 пъти по-малко средства, отколкото са предназначени за флората и фауната. Европейският бюджет почти не отделя средства за борба с такива страшни болести като рака, сърдечно-съдовите заболявания, диабета, остеопорозата. Разчита се единствено на бюджетите на отделните държави-членки, но това не може да гарантира постигането на единни съюзни стандарти за цялото население. Изостря се и демографският проблем, раждаемостта и смъртността в ЕС са практически равни и ако има някакъв прираст на населението, то той е изцяло за сметка на имиграцията.

¹ Европейска комисия, Съобщение на Комисията „ЕВРОПА 2020. Стратегия за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж“, COM(2010) 2020 окончателен, Брюксел, 3.3.2010 г., с. 22.

² Консолидиран текст на Договора за Европейския съюз, Официален вестник на ЕС, C83/17, 30.03.2010.

Не бива да се забравя, че устойчивото развитие има три взаимно свързани измерения – икономическо, социално и екологично. За да се гарантира устойчивост на икономиката е необходимо да се постигне съответната производителност на труда (надеждност) и да се провежда икономическа политика, която да гарантира, че страната няма да изпадне в дългова криза (справедливост). По отношение на социалната устойчивост трябва да се гарантира възпроизводството на обществото, като акцентите са: медицина и образование (справедливост), както и гарантиране на базовите условия за живот, които гарантират духовното възпроизводство на обществото. По отношение на околната среда е необходимо развитие на технологии спестяващи материали и енергия (надеждност) и природосъобразно поведение на хората (търпимост).

Фигура 3: Съвременно разбиране на концепцията за устойчиво развитие¹

Не може да се пренебрегне нито един от аспектите на устойчивостта. Ако обществото консумира повече, отколкото създава, ще натовари с непосилни плащания следващите поколения, т.е. обществото ще стане икономически неустойчиво. Има достатъчно примери за такова неустойчивост – като се започне от Зимбабве в другия край на планетата и се свърши с Гърция, която е до нас. Лош пример в това отношение дават и някои от икономически най-развитите страни, които консумират значително повече отколкото произвеждат. Япония, например, е натрупала държавен дълг почти два пъти и половина по-голям от брутният ѝ вътрешен продукт, а световният икономически лидер САЩ имат държавен дълг надхвърлящ общия доход на страната за цяла година. Натрупаните задължения, при една по-висока лихва, каквато се очаква скоро да има, ще породят огромни затруднения пред бюджетите не само на развиващите се, но и на най-развитите икономики.

¹ Виж по този въпрос: Хаджиниколов, Д., Европейска икономика, С., 2016, с. 220.

Не по-малко важна е обаче и социалната устойчивост. От демографска гледна точка, обществото може да се възпроизвежда, само ако раждаемостта е по-голяма от смъртността и емиграцията не води до обезлюдяване. От културна гледна точка обществото ще оцелее само ако опази и развие своето духовно богатство, натрупано през вековете – знание, изкуство, традиции и т. н. Без това всестранно възпроизводство на обществото не може да има нито икономическа дейност, нито екологична политика. Има един известен американски икономист от руски произход Саймън Къзнец, по рождение - Семён Абра́мович Кузнéц, носител на нобелова награда за икономика. Той установява по емпиричен път, че с нарастването на благоденствието се променят и нагласите на обществото, както по социалните, така и по екологичните въпроси. Според Кузнец се наблюдава една преломна точка в графиката на ръста на brutния вътрешен продукт на човек от населението, наречена „точката на Кузнец“, след която обществото става значително по-солидарно и значително по щедро по отношение на екологичните проекти. Според емпирично проучване на американските икономисти Алън Б. Крюгер и Гене М. Гросман, допълнено от мои изчисления, очакваният момент на достигане на точка „А“ от Кривата на Къзнец, т.е. появата на природосъобразно поведение сред доминиращата част от населението, може да се очаква в Русия около 2016 г.¹, в Мексико около 2019 г., в Китай около 2027 г., а в Индия чак около 2038 г. Тези изчисления са правени през 2007 г. и търпят известни корекции, най-вече по отношение на ускореното развитие на Китай, но като цяло показват една реалистична картина относно въздействието на икономиката върху екологичното поведение.

Независимо, че социалното измерение на устойчивото развитие и занапред ще си остане основно задължение на държавите-членки, би било добре и ЕС да започне да играе по-съществена роля в това направление. Биха могли, например, да се приемат амбициозни съюзни програми за закрила на възрастните хора, за постигане на определени медицински и образователни стандарти, единни за целия съюз. В Хартата на основните права на Европейския съюз, в чл. 52 е записано, че „Съюзът признава и зачита правото на възрастните хора да водят достоен и независим живот и да участват в социалния и културния живот.“ Това основно право на ЕС обаче не се спазва в редица държави-членки, където част от възрастните хора имат доходи под или около екзистенц минимума. Ето защо не е учудващо, че тези хора, които представляват значителна част от гласоподавателите в ЕС са настроени евроскептично.

Кой социален модел да се утвърди в ЕС?

Засега социалното измерение на европейската интеграция е ограничено като цели и като инструменти. То се свежда основно до мерки, свързани с условията на

¹ Любопитното е, че точно 2017 г. бе обявена в Русия за първата „Година на екологията“. Виж по-подробно: <http://pro2017god.com/news/god-ehkologii-v-rossii-meropriyatiya.html>

труд и със защита на специфични права на хората в неравностойно положение. Извън ползрението на европейските институции са основни аспекти на социалната политика, включително размера на пенсиите, минималната заплата, работното време и др. Такъв ограничен подход е следствие на редица исторически, политически, икономически и други фактори, породили съществуването на различни социални модели в 28-те държави-членки на ЕС. Паралелно функционират четири типа национални социални модела, които съществено се отличават един от друг по обема на субсидираните социални услуги, ролята на социалния диалог в управлението, ролята на профсъюзите (синдикатите) и на колективните трудови договори, размера на държавната намеса на пазара на труда и по някои други параметри. Тези социални модели условно могат да се групират по следния начин:

Нордически или Скандинавски модел. Той се прилага в Дания, Финландия и Швеция, а извън ЕС - в Норвегия и Исландия. Характерно за него е силното субсидиране на социалните услуги (медицинско обслужване, образование, грижи за децата и възрастните), силно изразена трудово-правна защита на работещите (значителни трудови компенсации, строги условия за прекратяване на трудовия договор и др.), силно изразена намеса на държавата на пазара на труда чрез програми за обществена заетост. Моделът включва и развит социален диалог на различните равнища на икономиката, както и важна роля на профсъюзите (синдикатите) и на съюзите на работодателите при решаването на социалните конфликти и при сключването на колективни трудови договори. За този модел е типичен и високият дял на работещите, участващи в профсъюзите – между 2/3 и 3/4, като 80-90% от работещите са включени в колективните трудови договори.

Континентален социален модел. Това е преобладаващият засега социален модел в ЕС, обхващащ повечето от „старите“ държави-членки - Германия, Франция, Австрия, Белгия, Холандия, Люксембург и други, както и някои от новите държави-членки - Словения, Унгария, Чехия. Това е модел, който често се нарича „социална пазарна икономика“. Той се характеризира също със силно субсидиране на социалните услуги, което обаче не достига равнището на субсидиране при скандинавските страни. При този модел има силна трудово-правна защита, умерена намеса на държавата на пазара на труда, сравнително добре развит социален диалог на различни равнища. Профсъюзите обхващат между 1/4 и 1/2 от наетите лица, съществува силно влияние на колективните трудови договори.

Средиземноморски социален модел (Италия, Испания, Португалия, Малта, Гърция, Кипър). Наподобява континенталния социален модел, но в един „по-мек“ вариант поради ограничените възможности на бюджета да субсидира социалните услуги. По-слабо е застъпен и социалния диалог поради по-слабото влияние на профсъюзите, които обхващат около 1/4 от наетите лица.

Неолиберален социален модел – прилага се в останалата част на ЕС. Той е продукт на неолибералната икономическа и социална политика. Често е наричан и „англосаксонски социален модел“, макар че Великобритания е някъде по средата между неолибералния и континенталния социален модел. Това е така, защото в първите десетилетия след Втората световна война Великобритания възприема социалната пазарна икономика и макар, че „тачеризмът“ промени социалния модел в страната, най-вече чрез намаляване на ролята на профсъюзите, остана силното субсидиране на здравеопазването, образованието и други социални услуги от страна на държавата.

Неолибералният социален модел се нарича и глобален или глобализационен, тъй като е преобладаващ в развиващите се пазарни икономики. Характеризира се с умерено до слабо субсидиране на социалните услуги от страна на държавата, умерена до слаба трудово-правна защита на наетите лица, слаба намеса на държавата на пазара на труда, слабо влияние на социалния диалог върху икономиката, слаба роля на профсъюзите, които обхващат около или под 1/4 от наетите лица. Друга важна разлика между неолибералния модел и останалите социални модели в ЕС е свързана със степента на използване на колективното трудово договаряне. В неолибералния модел то е изключение, а не правило, както е при другите социални модели.

От това кой социален модел ще се утвърди като единен социален модел на ЕС зависи много. Тъй като избора на социалния модел предопределя и степента на концентрация на доходите, достъпа до социалните услуги и други параметри на социалната устойчивост. Засега неолибералния модел се фаворизира от европейските институции. Неолибералните мерки се реализират под мотото на „гъвкавия подход“ към пазара на труда (*flexible approach*). Хипотезата е, че чрез по-голямата гъвкавост на пазара на труда, т.е. чрез по-лесното съкращаване на работници, по-малкия натиск на профсъюзите за увеличение на доходите и т. н., ще се подобри глобалната конкурентоспособност на европейските продукти и ще се ускори ръста на БВП. Тази хипотеза засега обаче не се доказва от статистиката. Например увеличението на „гъвкавостта“ в Италия не доведе до ускоряване на икономическото развитие. В същото време съхранението на основните черти на социалната пазарна икономика в Германия се счита за една от предпоставките за икономическото оживление там след кризата от 2008-2009 г.. Любопитен е и фактът, че скандинавските страни, където има най-голяма намеса на държавата в социалните отношения, засега остават настрана от европейската турбулентност.

Ето защо възниква въпросът дали си струва в името на „гъвкавостта“ и други подобни прийоми за потискане на социалните реформи, известни като „политика на строгите икономии“ (*austerity policy*), да се продължи да се провокира недоволство или е време да се подходи по-отговорно към социалния аспект на интеграцията?